

tár. Egyedül a hagyományosan jól működő görög katolikus egyház jelent együttműködő partnert, segítséget. Magyar Erzsébet, Baskó polgármesterasszonya várja és hívja a segítőkész embereket, tanácsikat, ezekbe az érintetlen, gyönyörű hegyi falucskákba.

A délelőtti programot egy több éve jól működő kistérség, a Tiszatér Társulás zárta. Beszámolójukban a társulás térségmenedzsere Nácsa Balázs mutatta be a kanyargó Tisza partján élő embereket, falvaikat, Tiszaeszlártól Egyekig. Vincze Attila kertépítő mérnök és Koszorú Lajos településfejlesztő mérnök munkáikat ismertette hangsúlyozták, hogy a épített környezet védelme mellett kiemelt fontosságú a táji, természeti környezet védelme is.

Krizsán András

HELYZET VAN...

Úgy vélem – s ezt talán szükségtelen bizonygatnom és indokolnom, számomra legalábbis kétségtelen –, hogy falvaink többségében, úgymond: a „vidéken” *helyzet van*. Ezt a felismerést én, mint a Falufejlesztési Társaság elnöke morális kényszerként, fokozott cselekvésre való belső késztetésként élem meg. Ezért igencsak erősen remélem, hogy erőinket, lehetőségeinket képesek is leszünk megtöbbszörözni, ha Társaságunk ezentúl tagozatokba szerveződve fejti ki tevékenységét. Itt köszönöm meg Krizsán András barátunknak azt a lelkesedést és odaadást, szervező munkát, amivel elsőként az építészeti tagozatot, gyakorlatilag ezzel a vándorgyűléssel elindította.

Bízom benne, lesz folytatás. Néhány gondolatot engedjenek meg arról, milyen további tagozatokat szeretnénk elindítani:

- Felmerült egy *Helyi Gazdaság* elnevezésű tagozat, melyben az otthoni munkavégzés különféle módozataitól kezdve a falusi ipar (pl. az élelmiszerfeldolgozás), a falusi turizmus, de a banki szolgáltatások faluközelsége hozása is helyet kaphatna.
- A mezőgazdasági termelés kérdéskörét sem elválasztani nem lehet a falu problémáitól, sem azonosítani nem lehet velük. Remélem, hogy ez, a falu jövője szempontjából talán legfontosabb tagozat nem riad vissza a feladatok nagyságától, és lesz mondanivalója. Ebbena tagozatban kaphat helyet egyelőre a környezet- és természetvédelem kérdésköre is.
- Döbbenetesen keveset tudunk a mai faluról; azokról a helyzetekről, lehetőségekről, problémákról, amelyekkel az ott élő embereknek meg kell küzdeniük – ezenközbeni sikereikről, kudarcaikról. El kellene indítani egy új falukutató mozgalmat. Nem szabad ezenközben beleesnünk abba az egyoldalúságba, amelybe a harmincas évek falukutató mozgalma esett, hogy tudniillik csakis s főként a szegény-parasztság életét mutatta be. Ma legalább annyira szükségünk van a sikeres falvak, sikeres sorsok, biztató jelek, járható utak felmutatására, mint előregedő falvaink, elszlömösödő tanyavilágunk problémáira, a napjainkban a véglegesülés jegyezt mutató agrársivatag bemutatására.
- Szűkösebb és tágasabb köreinkből remélhetőleg arra is kerülnek vállalkozó szellemek, hogy megalakulhasson a

kulturális település-animáció kistérségi szintre történő emelésével foglalkozó műhely. Nem kívánunk ezzel a tagozattal betörni a terület- és településfejlesztés piacára, inkább csak erősíteni az ezen tevékenységben jelenleg igen gyenge társadalmi-humán megközelítést.

• Magam csökkenő energiáimat elsősorban a falugondnoki hálózat gondozásával szeretném hasznosítani. A közel 400 településen működő falugondnoki szolgálat működését támogató segítők száma 8-10 fő. Falugondnokok egyesülete 6-7 megyében működik. Sikerült beindítani egy hírlevelet számukra, és felmerült egy Országos Falugondnok Szövetség létrehozásának gondolata is. Nagyan remélem, hogy az 1990-ben kísérletként indult, a kisfalvakban „általános mindenesként” tevékenykedő falugondnokok egyszemélyes intézménye meg tud gyökerezni aprófalvainkban, és arra is képes lesz, hogy a társaságunk most felsorolt tagozatainak műhelyeiben kigondolt hasznos ötleteket közvetítsék az általuk naponta bejárt falvak népe felé.

Be is fejezem. Ám hadd ismételjem meg: a falu, a vidék ma olyan helyzetben van, hogy sokminden ott, és most dől el. S ebben a helyzetben a falunak elsősorban emberre, és nem szakemberre van szüksége. Visszaköltöző és betelepülő fiatalokra, az ott lehetséges megélhetésre, jószándékú és értő külső segítségre.

Kemény Bertalan

REGIONÁLIS FEJLESZTÉSEK KISTÉRSÉGI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Ha az ember valamit tisztázni akar, akkor legpraktikusabb, ha fölteszi vele kapcsolatosan a három alapkérdést: Honnan jöttünk? Hol vagyunk? Hová megyünk?

Ennek a tagolásnak megfelelően próbálom a ma esti homálybogyozást elindítani.

Honnan jöttünk?

Ezzel kapcsolatban pedig J.W.Goethe Faustjából hadd olvassak föl egy részletet:

Faust éppen megvakult – ez már vége felé van a történetnek –, és a következő monológot mondja:

*Mélységes-mély sötétség burkol engem,
de fölragyog tisztán belső napom:
mit elgondoltam, most be kell fejeznem,
s a latban csak az Úr parancsa nyom.
Haj, talpra szolgál! Bátran szárnyaló
eszmémből hadd legyen boldog való.
Ásót, lapátot, és csákányt a kézbe!
Amit kiűztem, hajtásatok ma végre.
Szigorú rend, vasszorgalom
harcolja ki diadalom:
a legnagyobb mű végre kész lesz:
egy ész elég ezernyi kézhez.*

Az utópiát ennél tökéletesebben nem hallottam megfogalmazni.

Az utópia lényege, hogy a teremtő képességével felruházott ember Istennek képzele magát, úgy gondolja, hogy ezt a világot mindenestül át kell alakítani, és csak én vagyok rá alkalmas a képességeimnél fogva, következésképpen, aki még rajtam kívül nyüzsög a világon, olyan helyzetbe kell hozni, hogy hajtsa végre azt, amit ez a Nagy Én kitalált.

Ezernyi kéz majd megcsinálja, és a világ szép és boldog lesz.

Dióhéjban ez az utópia lényege.

Ehhez egy alapvető szerkezetelméleti dolog tartozik. Úgy hívják az elméletben, hogy *fa-gráf*. Ez azt jelenti, hogy minden szereplő között csak kétirányú kapcsolat lehetséges. Van egy főnököm és van egy beosztottam. A főnökömtől átveszem az utasítást és a beosztottnak kiadom a parancsot. Így épül fel a hadsereg, mióta világ a világ.

Így épült fel a pártbizottság annak idején, ugyanezen elv alapján. Egy közelebbi példát mondok, így épült fel a magyar településhálózat 1971-től fogva. Ez a fa-gráf a dolog sémája. Háború viseléséhez nagyon alkalmas struktúra, 10.000 év óta alkalmazza az emberiség, de békeidőre, tehát a civil élet szervezésére már kevésbé alkalmas. Voltaképpen az ebben lévő kontraproduktivitás okozta ennek a rendszernek a végső vereségét is. Kedvenc példámat, Iván és a tehén históriáját hadd mondjam el. Él Szibériában Iván, aki eteti a tehenet. Dobja elé a szénát, a tehén megeszi. Jól elvannak. Aztán egyszer Iván észreveszi, hogy fogyatkozik a széna. Ivánnak nincsen kompetenciája, hogy szénát adjon. Ír egy jelentést a főnökének, hogy fogyatkozik a széna. A főnök azonnal ír a kollhoz vezetőségének, hogy fogy a széna, nem tudni mi lesz a tehénnel. Felkerül végül a dolog a tejipari miniszterhez. A miniszter bólogat, hogy nagyon helyes, sürgős intézkedés kell. Rá is írja az aktára, hogy széna kell a tehének. Visszamegy a minisztertől a főosztályvezetőig, és lemegy a főelőadóig, az előadóig, az előadó iktatja a levelet és megy a levél a szénaipari minisztériumba. (Nem viccelek; az ügy idején a Szovjetunióban 178 darab ágazati minisztérium volt.) Illetve nem megy, mert előbb a KGB megnézi, hogy nincs-e benne valami rendszerellenes izgatás, vagy ehhez hasonló. A KGB azt csinál, amit akar, addig fekteti amíg jónak látja. Tegyük fel, hogy lelkiismeretes emberek vannak a KGB-nél. Átnézik egy pillanat alatt, nincs benne szovjetellenesség, mehet a másik minisztériumba. Nem akarom fárasztani Önöket, a másik miniszter is bólogat, kimegy az intézkedés. Megkapja az Obkom megkapja a Rajkom, lemegy a kollhoz vezetéséhez. Megkapja a brigádvezető; utasítja Ivánt. Na, Iván, akkor szénát kell adni a tehének!

Na most, minden hivatalnok lelkiismeretesen tette a dolgát. Úgy, hogy semmi csúszás nincs. De ez a folyamat, maximális lelkiismeretesség mellett, háromnegyed évig tartott. Két lehetőség van: A tehén már réges régen megdöglött, mert elfogyott a széna. Ez ez egyik. A másik az, hogy Iván nem vette a lelkére, hogy a tehenet döglenni hagyja, hanem stikában, *feketén* oda lökte neki a szénát. Iván bünt követett el egyébként, mert felhatalmazás nélkül a másik minisztérium vagyonaát dézsmálta. Úgyhogy még megütheti a bokáját, de tegyük fel a másik lehetőséget, hogy félnék volt és nem mertte etetni a tehenet. Akkor is baj van, mert kijön a bizottság megnézni, hogy mitől döglött

meg a tehén. Dehát az Ivánnak van bumázskája, és megmutatja, hogy ő idejében szól, hogy nincs széna. Tovább mennek, a bizottság végigjárja ugyanezt az utat, aztán a végén a bizottság vezetője szétárja kezét, hogy én nem is értem az egészet. Ilyen a világ, a tehenek élnek, élnek, aztán egyszercsak éhen döglenek. Valóban érthetetlen ez a dolog. Nos, így működik ez a piramis a maga kifejlett formájában, és tulajdonképpen ettől pusztult el a rendszer. Hogy a titkot leleplezzem: az *egy ész, amely elég ezernyi kézhez* = Sztálin.

Ennek alapján épült fel a magyar településhálózat is. Nem akarok részletesen belemenni, csak a lestűjtő végeredményt közlöm. Ilyen módon ment az elosztás a településhálózatba. Felülről jött a pénz, csorgott, csorgott szépen lefelé, a főváros megkapta a felét, a maradéknak megint a felét a megyeszékhely. (Általában az atomfizikából ismert felezési idővel ment a dolog.)

A végén egy pár fillér jutott még a községeknek, még a mellékközségeknek is. Létrehozták a *településhálózat* nevű hierarchiát. Országos központ, aztán a felsőfokú központ, aztán a középfokú, az alsófokú ... futottak még, és hangyákat kéne emberek gyanánt a legaljára rajzolni az ábrának. Most, hogy mi lett ennek a hierarchiának a végeredménye, ennek néhány számadatát olvasom föl.

Magyarországon a települések száma 3200 körül van. 1965-ben, a folyamat elején helyi tanáccsal nem rendelkezett a települések közül 330, 1985-ben 1556. Iskola nem volt 1965-ben 78 településen, húsz évvel később 924 településen. Önálló termelőszövetkezet nem volt 1965-ben kb. 200 településen, 20 évvel később kb. 1800 településen. Sorba vehetnénk a körzeti orvostól az ÁFÉSZ-ekig mindent, még a plébániákat is mondhatnám, mert a kistalvokban különféle okoknál fogva ezek is enyészettek indultak. Ez volt a folyamat egyik eredménye. A másik pedig a következő: Ez a fa-gráf csak úgy él és működik, hogy a horizontális kapcsolatokat kiiktatjuk belőle. Tehát, amikor mi a 70-es évek legvégén vizsgálatot készítettünk a településhálózatban, ennek az volt a lényege, hogy megnéztük a funkciós kapcsolatokat az egyes települések között (TSZ, tanács, orvos, meg mindenféle ellátási formáció). Ha volt egy mellékfalu, a székhelyközségben volt a tanácsa is, meg a körzeti orvosa is, de a TSZ nem a székhelyközségben volt, akkor a térképre ezt lelkiismeretesen berajzoltuk azzal a megjegyzéssel: Ez hiba, a hibát ki kell küszöbölni, mert zavarja a rendszert. Ugyanígy működött például a párt is. Ha én párttag voltam egy alapszervezetben, és a Józsi barátom is párttag volt, de egy másik alapszervezetben, mi ketten nem ülhettünk össze, hogy valami okos dolgot kitaláljunk, az már frakciózás lett volna. Én nem tehettem mást, mint hogy megmondtam a magam alapszervezetében, hogy milyen remek ötletem támadt. Vagy elfogadták, vagy nem. Ha elfogadták, akkor fölterjesztették a vezetőségnek. De én, meg a Józsi barátom ebben a szisztémában soha az életben nem jöhettünk össze. Ez egyébként a dolognak a lényege is. Erről szól Goethe idézett mondata: *egy ész elég ezernyi kézhez*. Csak ne frakciózzanak, ne dumáljanak. Hajtsák végre az utasításokat, majd én megmondom, hogy mit kell csinálni. Így működött ez a rendszer, és így alakult ki végül az, ami kialakult.

Most áttérünk a jelenre. A kérdés tehát: *Hol vagyunk?*

Nem akarok időt vesztesíteni rá, de az egész gazdasági rendszer, az ipari telephelyek rendszere is ezen a logikán épült fel. Egy viszont tény. Abban a pillanatban, amikor kitör a grimbusz, tehát gazdasági pangás támad, a termelés visszafogása, akkor a telephely az első, amit kidobnak az ablakon. A magyar vidéki ipar a fa-gráfnak megfelelően épült föl telephelyi rendszerben, és a 90-es rendszerátmenet környékén, amikor az ipari értékesítés válsággal küzdött, akkor szétduzzant az egész, a telephelyi rendszer összeomlott, és kiderült a következő: Egy kisvárosban egymás mellett van hat- vagy nyolcféle telephely. Ezeknek annyi közülük van egymáshoz, hogy legfeljebb a portások reggel köszönnek. Mert mindegyik telephely a maga budapesti anyavállalatától függ. Most ezek a vertikális kapcsok széthullottak, és horizontális kapcsolatok nincsenek. Mert az szigorúan tilos volt az egész időszak alatt. Ami történik, azt nevezzük atomizációnak. Azok a kényszerkapcsolatok, amik olyanok voltak amilyenek, szétduzzantak, és nem maradt helyettük semmi. Ugyanilyen módon mentek szét a TSZ-ek és az a kényszerintegrációs gazdasági forma, amit a TSZ-ek csináltak a kisgazdaságok ellátásában és értékesítésében. Nem maradt helyette semmi. Ugyanez történt a munkavállalókkal. A munkavállalók kétlakiak voltak, gyárba ingáztak. Egymáshoz semmi közülük nem volt, mert az egyik Budapestre ment, a másik Székesfehérvárra, a harmadik Tatabányára. Legfeljebb szombat este a kocsmában futottak össze egy pillanatra, de egyébként semmi közülük nem volt egymáshoz. Hát így ment szét a helyi társadalom. A helyi értelmiség olyan módon esett szét, hogy ebben a piramisban felfelé esnek a testek. Ha tehát én egy tehetséges mérnök vagyok egy vidéki vállalatnál, akit megbecsülnek a főnökei, akkor előbb vagy utóbb kineveznek egy magasabb pozícióba, fizetéssel és feladattal. Az én kinevezésem a település számára veszteség, mert magasabbra csak úgy kerülhetek, hogy elköltözöm a megyeszékhelyre, a törzsvállalathoz. Ennek az egyszerű logikának a mentén fejeződött le a vidéki értelmiség. Ilyen módon ez is hozzásegített a helyi társadalom dezorganizálásához. Végeredményképpen ezeknek a mechanizmusoknak a mentén tökéletesen összeomlott a helyi piac és helyi kommunikációs rendszer. Létrejött egy olyan struktúra, amiben voltaképpen senki nem találkozik senkivel. Egy ilyen pillanatban érte Magyarországot a rendszerváltás. Az, hogy így nézünk ki, ahogy kinézünk, annak ehhez a struktúrához alapvető köze van.

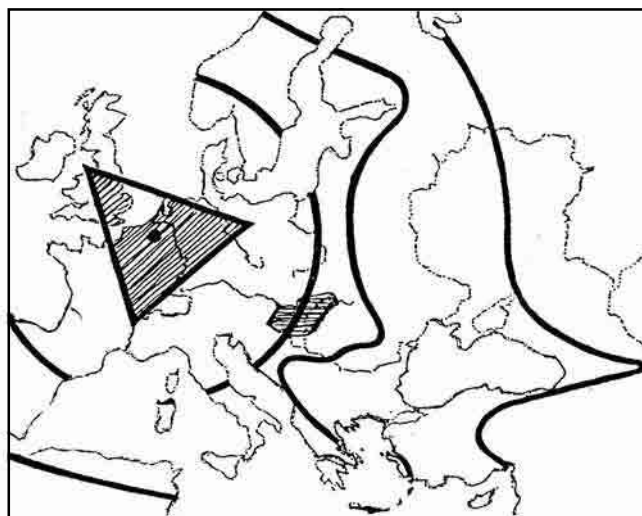
Hadd mondjak még valamit. Ez a gazdaság most átépülőben és állítólag emelkedőben van, de egyvalamit tudomásul kell venni. Kétségtelen, hogy ez az új gazdasági átalakulás új függésrendszert jelent, a centrumok és a perifériák ebben a rendszerben újból kialakulnak, és ez a kialakulás még rosszabb lesz, mint az eddigi volt, ha nem történik valami. Rosszabb, mert az új világgazdasági integráció még a munkaerőt sem igényli.

A szocializmusról sok rosszat el lehet mondani, de legalább annyi előnye volt, hogy szüksége volt munkaerőre. Ne menjünk bele, hogy miért. Nem nagyon fizették meg, az igaz, de nem illett, vagy nem volt valódi érdek kitenni az utcára; ha éhbérért is, az ember ott maradhatott.

Átalakulásunk a világgazdaság törvényei szerint folytatódik. Büszkeségünk, az évek óta tartó magyar export-többlet jó fele tucatnyi nemzetközi nagyvállalat nevéhez fűződik, ezek kb. 200.000 embert foglalkoztatnak. Olyan munkán, amin annak előtte több, mint egymillió ember dolgozott. Nem akarom jónak mondani, amikor egymillió ember dolgozik olyan munkán, amit kétszáz ezer is el tud látni, de egyet vegyünk figyelembe: ennek a gazdasági rendszernek a számára nyolcszáz ezer munkavállaló fölösleges. Így lett Magyarország az egymillió vállalkozó országa; amikor ezt egyszer elmondtam Skóciában, csak hüledeztek, a skótok egy százaléka hajlandó vállalkozni. Leestek a székről az elképedéstől. Igaz, nem részleteztem, mivel vállalkozók ezek.

Állambácsi azt mondta: ez van, találjátok ki, mit akartok csinálni. Sajnálom, innentől fogva érvényes a piac. Eből csak annyit akarok kihozni, hogy valóban ki kell találnunk valamit, amíg ezt a fajta kényszerintegrációt a saját igényeink szerint kibővítjük, mert ez egymagában a slamasztikából minket nem fog kihúzni. Ne bízzunk mindent arra a világg piacra, amely oly kevés érdeklődést mutat a mi saját problémáink iránt.

Még valamit megmutatnék a helyzetünket illetően. Van egy nagyszabású térségegyenlőtlenség is Magyarországon. Valamennyien tudjuk, hogy gyorsan fejlődik a főváros térsége, Észak-Dunántúl, a nyugati határszél. Viszonylag életképes a Duna-Tisza köze. De ahogy kelet felé megyünk, egyre reménytelenebbé válik a helyzet. Ez már a nyolcvanas években látható volt, ám hiába figyelmeztettünk bárkit is, mindenki eleresztette a füle mellett. Azért ennek a rendszernek az összeomlása legalább annyi jót hozott, hogy szembe lehet nézni a problémákkal, és el lehet tűnődni azon, hogy mi az ördögöt kezdjük velük, miképp lehet segíteni. Ilyen vonatkozásban lép a képbe az Európai Unió a maga kiegyenlítő programjaival. A kontinens fejlettségi különbségeit nézve nagyon érdekes az a térkép, amelyet hetven évvel ezelőtt Prinz Gyula szerkesztett; a háromszöggel bejelölt terület az, ami történelmi távlatban legfejlettebb Európában. Egy pici pöttyöt tettem Prinz Gyula ábrájára. Hogy ez a pötty mit jelent, Brüsszelt, Strassbourgot, vagy Aachent, Nagy Károly hajdani székvárosát, mert az is ott van, lehet találgatni. Egy évezred egy ilyen fejlettség-tér-

képnek meg se kottyán. Még egy érdekesség, Prinz Gyula övezetei kettészelik Magyarországot. Más övezetbe tartozik a Dunántúl és az Alföld. Tőlünk keletre meg az európai kultúrkör határa, onnantól kezdve már a bizánci kultúrkör kezdődik. Tanulság, hogy a centrum és periféria-viszonyok hihetetlenül stabilak. Kiegyenlítődéss van ugyan, de egy újabb egyenlőtlenségi dimenzióban a centrum ismét csak centrum marad. És ha a periféria fejlődik is valamiben, nem az számít, hanem valami más. Száz évvel ezelőtt a vasút számított sokat, majd az autópálya-ellátottság, most azt hiszem, az internet kapcsolatok azok, amikkel e fejlettséget mérni lehet. A centrum a maga pozíció-előnyét aligha veszíti el, csak teljes összeomlás után. Nagy Károly császár óta ott van Európa virtuális centruma, ahová rajzoltam.

Európában végül is kitalálták azt, hogy nem lehet egy-séges kontinenst csinálni, ha túlságosan nagy egyenlőtlenségek vannak, mert így mind a tőke, mind a munkaerő elmozdul a fejlettebb térségek felé, a Rajna vidékére is. Erre találták ki a kiegyenlítő módszereket, s ha Unió-tagok leszünk, reményeink szerint fognak működni nálunk is.

És mi, mint tudjuk, Európába megyünk.

Magyarországon is egyenlőtlenségek vannak, a rendszerek ezeknek az egyenlőtlenségeknek a kiegyenlítésére valók. Mikor a 90-es években megindult a hosszú menetelés Európa felé, akkor megpróbáltuk átvenni ezeket. A dolog eredménye Magyarország területfejlesztési intézményi rendszere. A megértéséhez el kell mondanom néhány alapelvet.

Az első és legfontosabb alapelvet úgy mondják, hogy *szubszidiaritás*. Ez a szó a középkori egyházfilozófiából származik, annyit jelent, hogy segítséget nyújtani. Az 1931-es *Quadragesimo anno* pápai enciklika szerint a természet rendjének megkárosítása, ha egy emberi közösségtől elvonunk olyan feladatokat, amelyeket ő is el tudna látni, és egy magasabbrendű közösségre ruházunk rá ezeket. Erre az alapelvre épül föl az egész rendszer, tehát a feladatokat úgy célszerű, úgy hatékony és a természet rendjének úgy megfelelő megoldani, hogy az embercsoportok a saját szintjüknek megfelelő feladatokat maguk tudják megoldani. *Egy ész elég ezernyi kézhez* – ennek az antitézise.

Ahhoz, hogy ez az alapelv érvényesülni tudjon, a szinteket pontosan meg kell határozni. Milyen szintek azok, ahol különféle problémák jelentkezhetnek? Mondjuk a honvédelmet csak országos szinten lehet megszervezni, egy autópálya-programot is csak országos szinten lehet kidolgozni, ezzel szemben például a szervezett szemégyűjtést célszerű települési szinten megoldani, nagy baj lenne, hogyha egy központ foglalkozna ezzel a problémával. Ilyen módon létre lehet hozni a szinteket, melyeknek megvan a jól körülhatárolt feladatkörük. Hogy a rendszer megfelelően működjön, az kell, hogy a szintek autonómak legyenek. Mindegyik szintnek legyen joga, hogy a saját maga ügyeit intézze. A követelmény az, hogy ez nem válhat anarchikussá, tehát valamiben hierarchia kell, hogy legyen a szintek között, jól körülhatárolt keretek között. A felső szintnek joga van diszponálni az alsó szint fölött. Az országgyűlésnek joga van törvényeket hozni, melyek kötelezők minden magyar állampolgárra. Így működik ez a dolog, de ennek van egy másik feltétele is, az alsóbb szint-

nek legyen módja képviselni az érdekeit a felsőbb szintű döntéshozatalban. Ennek megfelelően jött létre ez a rendszer, melynek három kardinális pillére van, mivelhogy a képviseleti demokrácia az alapelve az egésznek. A felső szint a parlament, a középszent a megye, az alsó szint a település. A három fő szint között van két közbenső koordinatív szint. A megye és az országos szint között a régió, a megye és a település között pedig a kistérségi fejlesztő társulás.

A következő lényeges viszony a *partnerségi elv*, állítólag a skótok találták ki. A fejlesztési terveket nem szabad kizárólag a választott köztestületre bízni, mert a hivatal gazdaságilag nem igazán hatékony. A gazdasági szereplőknek meg nyilván maguk felé hajlik a keze, és ezért közpénzekkel közvetlenül nem rendelkezhetnek.

A teljesség kedvéért: három tervezési műfaj van, a rendezési terv, a fejlesztési koncepció és a fejlesztési program.

Ez a fejlesztési program is európai találmány. Abból származik, hogy az Európai Unió irdatlan sok pénzt költött mindenféle fejlesztésre, de ennek nagyon kevés tényleges eredménye volt. A program azt jelenti, hogy nem egyes projekteket kell finanszírozni, hanem olyan összefüggő akciósort, amely megpróbálja a dolog elejét, közepét és végét megmutatni, várható eredménnyel kecsegtet, és próbáljuk úgy megtervezni, hogy lemérhető haszna legyen.

A sarokpontokra hívnám föl a figyelmet. Ha például hazánk infrastruktúra-fejlesztését kell megtervezni, a lényege az, hogy az ország ebbe investál x milliárdot, s ha elég ügyesek vagyunk, a dolog vége gazdasági élénkülés lesz, az élénkülésből pedig újabb igények és újabb források keletkeznek. Végül is visszatáplálódik a pénz, és így a folyamat önállóvá válik. Ennek az lesz a mércéje, hogy a megvalósulásával sikerült például az Alföldön a GDP-t 5 %-kal fejleszteni. Ilyen típusú kontrollok vannak a dologban és igazából ez gazdaságfejlesztés, mert a gazdaságon keresztül mérődik le az eredmény. Valóságban gazdaság és társadalomfejlesztés együtt, mert ahhoz, hogy ez a rendszer ilyen módon működőképesse váljék, egyúttal a társadalmi kooperációnak is épülnie kell. Voltaképpen az igazán hatékony közpénzfelhasználás az, amikor a dologban a szervező tőke szerepét tudja játszani. A konkrét eset, amit vázlatszinten kidolgoztunk, a Duna-Tisza közti vízpótlás rendszerterve. Ismerjük a problémát, kiszáradás előtt áll a térség, ám intenzív kertkultúrák vannak itt. A folyamat pillanatnyilag önmesztő, mert egyre mélyebbre fűrnak, a talajvízszint egyre mélyebbre süllyed, már szét is szakadt a rétegvíz meg a talajvíz, csak tevéket lehet majd a Kiskunságon tenyészteni, ha így megy tovább. Lehet segíteni a víz pótlásával túlnyomórészt a Dunából – valamilyen öntözőberendezés segítségével. Ezt kétféleképpen lehet megoldani, lehet csinálni egy állami óriásberuházást, építünk egy Duna-Tisza csatornát, hajózhatóvá is tesszük, hatalmas öntözőműveket betonból, ahogy illik; attól tartok, a Duna összes vize nem lenne elég egy ilyen öntözőrendszerhez és az ország összes pénze sem. Mindenesetre egy technika, amivel meg lehet oldani a problémát. A másik technika meg a következő: Nem öntözésről van szó, hanem vízgazdálkodásról. Kezdjük azzal, hogy az összes meglévő vizet felmérjük, mi van, hol van, mennyi van, hogy lehetne meg-

tartani, visszatartani. A szennyvizeket hasznosítani, az ivóvizet optimálisan visszaforgatni, hogyan lehet az árkokat, öntözőműveket, tavakat rendszerbe állítani ... és főképpen mennyibe fog kerülni. Hát ezt már csak a termelő tudja megmondani, Józsi bácsi, aki fóliás zöldséget termel, hogy neki mennyire éri meg ez a dolog. Tudniillik, ha nem éri meg fóliás zöldséget ilyen áron termelni, akkor találjon ki valami mást. Van két különböző példa erre: az izraeli és algériai öntözési stratégia. Mindkettő narancsot akart termelni. Az egyik siker; az izraeli. A másik abszolút kudarc; az algériai. Izraelben a piacból indultak ki. A gazdák kaptak induló tőkét, kamatszubszidiót, stb. de hozzák ki maguk a piacon a hasznot, mert egyébként sorry. Algéria, amikor az olajat fölfedezték, abból indult ki, hogy van olaj, van pénz dögvél, essünk neki az öntözésnek, a zsidóknak is milyen jól sikerült. Csakhogy a piacot nem kalkulálták bele. Az algériai sivatagöntözés monumentális kudarc. A mostani elképesztő szociális problémák és politikai katasztrófa oka: ez a kváziszocialista rendszer csődbe juttatta az országot.

Visszatérve a mi dolgainkra: a szubszidiaritás elve úgy szól, hogy oldja meg minden közösség a maga problémáit, amit meg tud oldani, ezzel szemben a központi hatalom köteles *subsidiium affere*, tehát segítséget nyújtani hozzá. Gyakorlatilag úgy működik, hogy a központi hatalom (parlament, kormány) megállapítja azokat a célokat, melyek egy adott időszakban a legfontosabbak az ország számára, a fő problémákat, amelyeket jó lenne megoldani, megállapítja, hogy kb. milyen források vannak a problémák megoldására. Ezeket a forrásokat aztán pályázat alapján igénybe lehet venni, az állam ül és malmozik, a továbbiakban a fejlesztést a különböző alacsonyabb szintű szerveződések kell, hogy megcsinálják. Ők ismerik a maguk problémáját és képesek ezt a fejlesztést maguk megoldani.

Azokon a fő problémákon, amik Magyarországon vannak, tehát a helyi fejlesztéseken át kell valamilyen módon megoldani őket. Csak címszavakban akarok végigfutni, hogy érzékeljék a dolognak a komplexitását. Ide tartoznak a kapcsolatok, az infrastruktúra fejlesztései, tehát úthálózat, telefonhálózat, ide tartoznak a különböző emberi ellátásrendszerek fejlesztései, a lakossági vízellátás, vagy a humán infasztuktúrának a különböző feladatai, ide tartozik a munkanélküliség kezelése. Egyebek között közmunkaprogramokat ír ki a kormányzat, amiket meg lehet pályázni, munkanélküliek foglalkoztatására. Tudniillik ez a fajta szociális jóléti állam, amibe elég bátor módon megpróbáltunk beleugrani a 90-es rendszerátmenetkor, a sokkal gazdagabb nyugaton is lényegében csődbe került. Ráadásul énszerintem az a jóléti állam, amelyben engem életem végéig munkanélküli segélyen eltartanak, nemcsak gazdaságilag rossz, hanem emberileg is. Tudniillik ha engem eltartanak munka nélkül, akkor én ezen a földön felesleges vagyok. Nem emberséges rendszer a jóléti állam, ennél okosabbat kéne kitalálni – azért vagyunk a földön emberek, hogy valami dolgunk legyen. Ezt kell valahogy kitalálni. Munkanélküli segély helyett közmunkaprogramok, ez például már egy lépés ebbe az irányba. Hogy az emberek ne tekintsék fölöslegesnek a saját létezésüket. A világgazdaság szempontjából egyébként ez lehet értelmetlenség. De a világgazdaság szempontjából értelmetlen az ember létezése is. Ha 200

ezer ember meg tudja termelni amit előtte egymillió, akkor 800 ezer ember minek. Nem egészen vicc, amit mondok, Amerikában már van egy mozgalom, amely felvetette azt, hogy a földkerekségen élők kétharmada fölösleges, és valamit kéne csinálni velük. Hát Auschwitz óta tudjuk, mi ez a valami, amit csinálni kéne. Mondhatják, hogy ez komolytalan, bár amerikai szenátor áll a mozgalom élén, de a náciizmust is komolytalanak mondták a húszas évek elején. Érdemes azért oldafigyelni az ilyen dolgokra; ha egy politikai mozgalom az emberiség kétharmadát fölöslegesnek deklarálja.

A mi filozófiánk szerint nem fölöslegesek, viszont kétségtelen, hogy gondoskodni kell azokról a lehetőségekről, ahol megkereshetik a helyüket az emberi életben. Ide tartozik a vállalkozásépítés, vállalkozásfejlesztés is, tulajdonképpen ez is a foglalkozáspolitikát szolgálja. Ide tartozik a környezetvédelem, környezetgazdálkodás. Ősszel a parlament elfogadott egy nagyon komoly, előremutató XXI. századi programot, a Nemzeti Környezetvédelmi Programot, amely már érvényes, a következő évtized közepéig kell végrehajtani. Ennek a programnak van egy listája, mik azok a tényleges feladatok, amelyeket a magyar környezetvédelemnek meg kell oldania. Ezt a listát a minap átnéztem, hogy mik azok a feladatok, melyet helyi szinten, megyei, vagy települési önkormányzati szinten kell megoldani. Levegőtisztaság-védelem, vízvédelem, földvédelem, települési környezetvédelem, egészségügyi vonatkozások, épített környezetvédelem, tájvédelem. Ha a helyi önkormányzat nem készül fel ezeknek a feladatoknak a megoldására, nem lesznek megoldva. Feladat van bőségesen, csak ki kell találni, milyen logika szerint oldhatók meg.

Visszatérve Sztálin elvtársra, annak a rendszernek az volt a lényege, hogy atomizálni a társadalmat, és szétszabdálni, egy felülről függő rendszer szerint a társadalom minden egyes tagját. Elvileg nagyon egyszerű amit csinálni kell: ennek pont a fordítottja. Magyarul: integrálni kell a társadalmat, helyi társadalom formájában, ezt a gazdaság számára úgy mondjuk, hogy *ki kell építeni a helyi piacokat*. Ez nemcsak árupiacot jelent, bár az is kell, hogy a kenyeret például ne központilag hordják ki. Ha mondjuk Kecskemétről szállítják ki a tejet Mórahalomra naponta, azt a tejet, amit begyűjtöttek valahonnan; a mórahalmai tejtermelők pedig leadják fillérekért a tejet, és a fogyasztók nagy pénzen megvásárolják – ez így nem megy. A tejellátást tehát helyileg célszerű szervezni, ezt jelentené a lokális piac kiépítése. Csak a példa kedvéért hoztam föl. Még fontosabb volna az, hogy létrejöjjön a helyi munkaerőpiac, ez az óriási ingázás (Magyarországon több, mint egymillió ember ingázott már a folyamat végén), ez mindenképpen egészségtelen, gazdaságtalan is volt. Sokkal normálisabb volna, ha a lakóhely közelében foglalkoztatnák az embereket. Ezt jelenti a helyi munkaerőpiac létrejötte. Aztán a helyi tőkepiac, helyi infasztuktúra és információ, az információ rendkívül lényeges, mert Magyarország ma elsősorban nem tőkehiányban, hanem információhiányban szenved.

Ez részben mesterségesen is jött létre, a rendszerátmenet hasznélvezői önérdekből hoztak létre információfogyatkozást, de részben persze ez az atomizációnak is logikus következménye. A madzagok elvágása, erről szolt

a történet mindig. És a különböző szolgáltatások, kereskedelem, szintén a helyi piacok kialakítását igényli.

Vessünk egy pillantást a települések ügyére. A település működtetésével kapcsolatban háromféle funkció különíthető el, a településrendezési, a fejlesztés és az üzemeltetés. Az üzemeltetés adott szinten ugyanazon a költségen folyik, a fejlettebb településeknek magasabb a fajlagos üzemelési költsége, a kevésbé fejletteké alacsonyabb. Amíg az üzemeltetés szintje nem változik meg, az üzemeltetés által termelt érték változatlan. A rendezés képes arra, hogy látszólag befektetés nélkül új értékeket hozzon létre egy pillanat leforgása alatt, nem kell hozzá más, mint egy rendezési tervet csinálni. Szemléltető példán: van egy kukoricaföld, amit kimérek építési teleknek, akkor a földnek az értéke négyszögölenként párszáz forintról pár ezer forintra változik, pusztán attól a tényről, hogy rendezési tervet csináltam, és a köztisztület jóváhagyta. Persze nem ilyen egyszerű a dolog, nem önmagában azért megy föl a telek értéke, mert papír van róla, hogy építési telek, hanem mert van építési szándék, melynek telekre van szüksége. Értéket valójában a fejlesztés növel. A rendezés onnan kapja a maga értékét, hogy fejleszték, és ez a fejlesztés a maga területi igényével a terület számára is értéket közvetít. Ezeknek a rendszerében kell gondolkozni a településfejlesztőnek. Egyvalamire hívnám fel a figyelmet. Az üzemeltetés színvonalánál nagyon fontos a fizetőképes kereslet. Nem célszerű egy település üzemeltetési szintjét a fizetőképes kereslet fölé emelni, mert abból bajok lehetnek. Addig, amíg mindez az államé volt, ez nem látszott, de most már igen: deficit és működésképtelenség. Pillanatnyilag szabályozás nincs, az emberek agyát még nem járta át eléggé az új helyzet.

Ennek a falvakat illetően van egy fájdalmas oldala: Meggyesi Tamás beszélt arról, hogy az ember falun otthonosabban érzi magát, mint a kaotikus városokban. Ezt szeretném kiegészíteni, a falu és a város közötti különbséget úgy megfogalmazva, hogy a város az a hely, amely az ember és az ember közötti kapcsolatot próbálja biztosítani, a falu az a hely, amely az ember és a természet közötti kapcsolatot. Ez a kardinális különbség a két településfogalom között. Nyilvánvaló, hogy a városban mindig benne foglaltatik a káosz lehetősége, a városban tapasztalható építési és városépítészeti káosz. Ez nem egyéb, mint az ember és ember közötti kapcsolat térbeli megnyilvánulása. A falu, amíg békén hagyják, addig nem kaotikus, a kapcsolatát a természettel mindig harmonikusan fogja kialakítani úgy, ahogy neki megfelel. De abban a pillanatban, amikor a falu már nem falu, hanem a város szatellitje, baj van. Hollókő-ófalú méltán nagyhírű az egységes településképpel, de látta-e már valaki, hogyan néz ki Hollókő-újfalú? A legnagyobb baj nem is az, hogy az ófalú skanzenné változott, és az újfaluban laknak, hanem hogy az újfaluban még az írmagja sem létezik az ófalúnak. Aki itt házat épített, hátat fordított az ófalúnak és megcsinálta a kockaházat. A kapcsolat teljesen megszakadt, Hollókő-ófalú a természethez fűző kapcsolatok kedves monumentuma, Újfalú nem egyéb, mint a városi kultúra falura szakadt szatellitje. Ott ingázók laknak, akik a városi kultúra hordalékát levitték a maguk falujába, és dezintegrálták a falu településképét is,

de ez csak a társadalomkép megfelelője. Szétesett, leépülőben lévő társadalom él a világörökség-falu árnyékában.

Egy lényeges pontra hívom fel végül a figyelmet. Beszéltünk a helyi piacról, de a helyi piachoz egy település túlságosan kicsi és sérülékeny egység. Településen belül meg lehet oldani bizonyos problémákat, vízvezetékeket, útburkolást, de helyi piacot kiépíteni biztosan nem lehet a települések 99 %-ában. Nagyobb városok képesek, talán Székesfehérvár, hogy helyi piacot szervezzen egymagában is. A településeknek tehát társulniuk, szövetkezniük kell, a törvény ezeket próbálta biztosítani kistérségi fejlesztési társulások formájában. Ezek önkéntes szerveződések, tulajdonképpen az kellene, hogy a szomszédos települések ismerjék fel a maguk közös érdekét, és ezen érdekek mentén próbáljanak meg közös akcióprogramot csinálni.

Volt pár éve egy hamvába holt kísérlet a falusi üdülés meghonosítására, katalógust adtak ki, és némi szerény díjazás ellenében, akinek volt kiadó falusi szobája, beiratkozott a katalógusba. Zöltség volt, mert így nem lehet falusi üdülést csinálni. Ahhoz, hogy egy térség vonzóvá legyen, produkció kell, összefüggésrendszer. Van egy kollégám, aki évek óta vacakol azzal, hogy mit tudna csinálni Magyarország termálfürdőivel, hogy lehetne idecsalogtatni a turistákat. Egy másik azzal foglalkozik, hogyan lehetne a lovaglást meghonosítani. A harmadik a folyóparti fürdést, azt sem lehet megcsinálni, falusi kastélyok felhasználását sem lehet. De ha van egy kistérség, ahol lehet csinálni lovaspályát, golfpályát, lehet nyitni termálfürdőt, vannak megfelelő házak a falusi üdülésre, össze kell rakni és az egészből egy üdülés-idegenforgalmi programot csinálni. De hogyha mindezt nem rakjuk össze, külön-külön biztos, hogy mindegyik bedöglik. Csak példának szántam arra, hogy mi a fejlesztési program. Nyilvánvaló, hogy ilyen programokat egy település nem csinálhat meg, egy falu különösképpen nem.

De nyilvánvaló, hogy ehhez már térségi integrációk kellene, vagy az a fajta ellátó és értékesítő szövetkezés, ami olyannyira szükséges lenne falusi kistermelőknél. Egy ilyen dán típusú szövetkezet térségi alapon tudná az ellátását is megszervezni. Gondolhatunk a régi magyar Hanguyára, ezek mind térségi alapon szerveződtek. De a pénzek felhasználásában is nagyon előnyös lehet az együttműködés. Kialakult egy szisztéma, a települések újra építettek iskolákat, tornatermeket koordinálatlanul, belátható idon belül bizonyos dolgok hiányozni fognak, másból meg túlkínálat lesz. Sokkal ésszerűbb lenne, ha a szomszédos települések összehangolnák, hogy melyik mit fejleszt. Nem ördöngösség ez, közös érdekek mentén ki lehet alakítani: egyik helyen iskolaközpont lenne, másutt idegenforgalmi információs iroda, a harmadik helyen vendéglátóipari fejlesztés és így tovább.

Térségen belül, koordináltan sokkal hatékonyabban lehetne kihasználni a pénzt, főképpen társadalomszervezésre és a munkanélküliség megoldására. Azok a közpénzek, amik egy ilyen térségfejlesztésre mennek, igazából akkor válnak hatékonyá és akkor érik el a maguk célját, ha ezt a fajta integrációt, ezt a fajta szervezettséget egy-egy térség számára meg tudják valósítani. Láthatják, hogy ezt központilag csinálni nem lehet, csak a helyi társadalom

maga tudja, hogyha tudja a maga számára eszközölni. A legfontosabb szakmai problémának most azt tartjuk, hogy ezt a programelví fejlesztést, amit bemutatni próbáltam, Magyarország minden térségében minél hamarabb megvalósíthatassuk.

Miklóssy Endre

FALUSI TURIZMUS ÜRÜGYÉN FALUFEJLESZTÉS

A kérdés: hogyan adhatunk tanácsot a falvakban élőknek. Akiknek pénzük nincs, de van munkaerejük, portájuk tanyájuk, bontott és *talált* anyaguk, némi építési tapasztalatuk és fejleszteni akarják házukat, gazdasági épületeiket, hogy jobb híján vendégeket fogadjanak nyáron, majd talán ősszel-tavasszal és télen is. Az építész és ezek az emberek nemigen találhatnak egymásra; közvetítőre van szükség, aki ismeri őket, aki felkutatja a cselekedni szándékozókot, aki megszervezi a találkozást, és némi pénzt szerez mindezek működtetésére.

A ZALA-KAR Térségi Innovációs Társulás 1995-től komplex térségfejlesztési munkát indított el a falusi turizmus megteremtése érdekében. A munka kezdetén téli kurzus keretében oktatást szervezett a leendő vendéglátóknak.

A hallgatók előadások keretében ismerhették meg a vendéglátás környezeti-építészeti feltételeit, a vendéglátás mindennapi gyakorlatát, a piackutatást. A téli elméleti oktatás után nyári szaktanácsadó napok keretében került sor a konkrét építészeti feladatok megbeszélésére. Az építész-csapat: vezető építész tanár és egyetemisták a ZALA-KAR szervezésében kialakított menetrend szerint látogatták meg a családokat. Egy-egy tanácsadás maximum 2 óra alatt zajlott le, amiben benne foglaltatott az elképzelt építési-fejlesztési szándék meghallgatása, a terület felmérése, a javaslat írásos rajzos elkészítése és az így elkészült „jegyzőkönyvek” hitelesítése az építető és a szaktanácsadást végző csoport vezetője által. A jegyzőkönyv dokumentum, hiszen ez igazolja, hogy az építető jogosult igénybevenni a ZALA-KAR által nyújtott hiteljellegű anyagi támogatást (amit a ZALA-KAR pályázat útján nyert el) azzal a feltétellel hogy a szaktanácsadásban javasolt építészeti megoldások szerint cselekszik.

1997 őszén került sor a szaktanácsadó munka ellenőrzésére. A 24 építési helyszínt végigjárva megállapítható, hogy a pályázók, építetők többsége a szaktanácsadás szerint használta fel a pénzét, de többen a vállalt határidőt sajnos nem tudták teljesíteni. Az ellenőrzésnek éppen az is volt a célja, hogy az időközben felmerült problémákon segítsen, illetve egy-két esetben a tanácsadással ellentétes megvalósítást, vagy esetleges nem teljesítést minden résztvevőnek elküldve nyilvánosságra hozza és dokumentálja. Különösen az ellenőrzés fázisban szükséges a külső – független – nehezen megkérdőjelezhető szakember, aki a szaktanácsadás folyamata révén minden résztvevőt ismer, de „messziről jött ember” lévén elfogulatlanak tekinthető.

Mindenfajta bürokratikus retorziónál hatásosabb a személyes megmértetés és a kis közösségekben rejlő erkölcsi-közösségi erő.

A munka folyamatos; 1997 nyarán hasonló szaktanácsadás folyt a térség településeinek külterületein: a hegyben,

ahol a szőlő- és borkultúra környezetét kell alkalmassá tenni a vendéglátás számára. A zalai borösvényen a régi pincéket, prэшázakat kell helyreállítani, az elmúlt évtizedekben épített ún. *zártkerti korszak* embereknek nemigen megfelelő építményeit rehabilitálni.

dr. Reischl Gábor

TANYÁK

Sok szó esik a vidékfejlesztésről az EU- kompatibilitás, az országtérképeken feltüntetethető, KSH körzetekre aggregált válságjelenségek kapcsán. Kevés szó esik azonban azokról az értékekről, amik a vidékiség, extenzivitás, perifériális fekvés előnyeit jelentik, az ott élhető élet kultúrájáról, melyek végső soron célt és értelmet kellene, hogy adjanak a fejlesztéseknek, azt eredményezve, hogy a vidékiség, a vidék a fejlesztések *dacára* meg tudja őrizni autonómiáját, értékeit, vonzerejét.

A magyar vidék egyik igen karakteres tája az alföldi tanyavilág, melynek megítélése, támogatottsága történelme folytán talán sohasem volt egyértelmű és problémamentes. Fejlesztési igényei, lehetőségei miatt azonban ma is, éppen a vidékfejlesztés keretei között foglalkozni kell vele.

1997 év elején kettőnk ötlete alapján a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, valamint a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával kiírásra került a *Tanyák értékei* című, tanyasiaknak szánt pályázat az alföldi megyék területére vonatkozóan. A pályázat célja az volt, hogy a tanyasiak maguk – mint a tanyakérdésben legilletékesebbek – mondhassák el, dokumentálhassák azt, hogy milyenek a tanyáik, miért szeretnek ott élni, hogyan képzelik jövőjüket. A pályázat egyértelműen sikeres volt.

A beküldött dokumentációk anyagának kiadványként való megjelenítésének előkészületei most folynak, a díjazott pályaművek tablók formájában már feldolgozásra kerültek, több kiállításon szerepeltek már a decemberben Kecskeméten megrendezett eredményhirdetési ünnepség óta. A pályázaton nem szerepelt, de említésre méltó közös büszkeségünk a *Kézművestanya* Jászszentlászlón, mely lassan kezd integrálódni a homokhátsági tanyavilágba (beruházó-üzemeltető: Markolt Endre, tervező: Ónodi Gábor). Az 1994 óta működő tanya a térség kézműves tradícióit felelevenítve, megújítva, évek óta sikeres színhelye a munkanélküliek átképzésének, tranzitfoglalkoztatásának. Az eddigi munka eredményeképp rövidesen el tud indulni a kézműves bedolgozói rendszer, összekapcsolódva a kistérség egyéb gazdaságfejlesztési programjaival. A nyaranta rendszeresen a széles nyilvánosság számára megrendezett *Kézművestanyai Napok*, a *Kézművestanyai Esték* szakmai, kulturális rendezvényei minden érdeklődő számára lehetőséget kínálnak arra, hogy megismerkedjen a Tanya ill. a Társulás tevékenységével.

A tanyák legfőbb értékei közé tartozik az a tulajdonsága, hogy egy nagyon határozott gazdálkodási stratégiával az Alföld egyes, agro-ökológiai szempontból jól körülményezhető területeinek legalkalmasabb, legéletképesebb birtokformájává vált. Organikus, tájban gyökerező alternatívája az iparosított technológiára építő birtokformáknak.